

ВОВЕДУВАЊЕ НА ВКРСТЕНО ИСПРАШУВАЊЕ ПРЕКУ ОДРЕДБИТЕ НА НОВИОТ ЗАКОН ЗА КРИВИЧНА ПОСТАПКА

Апстракт:Реформата на Законот за кривична постапка се јавува како резултат на потребата од поголема демократичност при водењето на постапката, проследена со засилена правична постапка која се темели на акузаторни елементи. Воведувањето на вкрстеното испрашување е всушност и е сенцијалниот дел на круциелната измена на кривичната постапка. Оваа техника е клучна призаменување на главниот претрес со главна расправа и создава можност за поголем странечки активизам проследен со нагласена контрадикторност. Рамноправноста е овозможена со еднаквоста на оружјето и создава простор за градење на случај од обете страни кои пасивниот судија објективно ги валоризира.

Битноста на техниката вкрстено испрашување, создава чувство дека се работи за цел посебен стадиум на кривичната постапка. Умешноста и солидната теоретска поткованост која ќе ја внесат страните во него го пред одредува и текот на расправата и целиот нејзин исход. Овде се заканува и можност за манипулација и тероризирање на сведоците и вештаците. Затоа претходното детално проучување на „правилата на игра“ сеповеќе од нужни за правилна имплементација на одредбите од новиот Закон за кривична постапка.

Клучни зборови: *вкрстено испрашување, директно испрашување, дополнително испрашување, главна расправа, сведоци, контрадикторност.*

* * *

---

1) докторант на Правен факултет „Јустинијан I“, e-mail: elena.ivanova@ugd.edu.mk

IMPLEMENTATION OF CROSS-EXEMINATION THROUGH THE PROVISIONS OF TNE NEW CRIMINAL PROCEDURE CODE

Abstract: The reform of the Criminal Procedure Code is a result of the need for bigger democracy in the procedure, followed by enhanced equitable proceedings based on accusatory elements. The introduction of cross-examination is actually essential part of the crucial amendment of criminal procedure. This technique is the key change of the main trial and gives opportunity for partisan activism followed by an accentuated contradiction. Equality between two parties is provided by “equality of arms” and gives a space for building a case on both sides, that passive judge objectively evaluates.

The importance of cross-examination technique creates a feeling that this is a special stage of the criminal proceedings. Art and solid theoretical background which will bring the parties into it, determines the course of the hearing and the final outcome. Real treat is the opportunity for manipulation and terrorizing of witnesses and experts. The previous detailed study of “rules of the game” are more than necessary for the proper implementation of the provisions of new Criminal Procedure Code.

Key words: *cross-examination, direct examination, further examination, the main hearing, witnesses, contradiction*

* * *

Вовед

Потребата од модернизација на постојното кривично процесно право и неговиот практичен аспект, како и потребата од доближување до законодавствата на „поуспешните“ од нас држави, каде што ефективната реализацијата на основите на кривичната постапка сумпсумирани во правичноста на постапката досега повеќекратно е потврдена, го услови донесувањето на новиот Закон за кривична постапка² во 2010 година. Неговото донесување, меѓу другото, е предусловено и со потребата за поголема ефикасност во сите стадиуми од кривичната постапка, а значеше и создавање на солиден фундамент за надминување на аномалиите во борбата против криминалитетот, особено организираниот.

Она што е востановено како потребно за внесување на поголема доза на демократичност при спроведување на кривичното право во пракса е, всушност, заменување на одредени инквизиторни елементи кои постоеја

---

2) Службен весник на РМ, бр.150 од 18.11.2010 година;

во постапката со акузаторни, како и доразвивање и доразработување на постојните акузаторни. Иако за „новата постапка“ не може да се каже дека е чисто акузаторна, во најголемиот дел е, што подразбира, видно и суштински, изменета улога на субјектите во неа кое бара време, средства и пред сè нивна одлична теоретска и вештинска поткованост за нејзина практична реализација. Затоа и започнувањето на примената на новиот Закон за кривична постапка (понатаму ЗКП) што беше предвидено за две години од стапувањето на сила на Законот³ е одложено за декември 2013 година⁴.

Во суштината на измената лежи напуштањето на судскиот патернализам и зголемувањето на странчката автономија со неминовно зајакнување на правичноста и начелото за фер судење, особено со акцентирањето на контрадикторноста и еднаквоста на оружјата. „Елементите на контрадикторност што овозможуваат определен степен на процесна контрола на странките и гаранциите за непристрасност на судот придонесуваат за правичност со тоа што нудат потенцијал за еднаков натпревар на противставените странки пред непристрасен одлучувач“⁵. Зајакната е и улогата на јавниот обвинител, кој буквално владее со претходната постапка, особено во делот на истрагата, каде на располагање му е ставена правосудна полиција, исто така воведена со новиот ЗКП.

Како што напоменав, промената на текот на кривичната постапка особено е видлива на главната расправа и она што, согласно словото, треба докрај да се испочитува. Досегашниот начин на испрашување на сведоците, вештаците и обвинетиот се збогатува со нов, пожив начин, чија замисла е да ги остави будни до самиот крај на постапката сите нејзини субјекти. Новиот начин на испрашување бара поквалитетна научна подготвеност на субјектите, особено тужителот и одбраната, како и многу поголема умешност при реализација на нивната „улога“ која би придонела за нивна лична успешност во постапката. И не само нивна успешност, за да може да се зборува за било како вистинско реализирање на она што е предвидено во новиот ЗКП, дословно спроведување на законот и започнување и водење на еден вака замислен процес, нужно е квалитетно претходно подготвување на субјектите, кое ќе ја сузбие нивната досегашна пасивизација и од нив ќе стори активни учесници во процесот.

---

3) Член 568 од Закон за кривичната постапка, Службен весник на РМ, бр. 150/10;

4) Член 2 од Закон за изменување и дополнување на Законот за кривичната постапка, Службен весник на РМ бр.100 од 6.8.2012 година;

5) Калајциев, Г., (2009), Воведување на акузаторна кривична постапка со вкрстено испрашување, Македонска ревија за казнено право и криминологија, Здружение за кривично право и криминологија на Македонија, 2-ри Август С -Штип, Год.16, бр.2 стр.287;

Како епицентар на новиот процес е фактот дека „ако вкрстеното испрашување е успешно, тоа може да биде добитна карта во постапката, но ако вкрстеното испрашување не е успешно, тоа може да го сруши и најјакиот предмет“⁶. Во оваа насока, иако поголемата активност на странките во постапката во поглед на докажување на сопствениот став начелно предусловува поголема демократичност, заедно со непристрасното, скоро, пасивно следење на постапката од неутрален арбитер кој на крај објективно пресудува, сепак радикалната промена во пронаоѓањето на вистината може да делува хендикеприачки во однос на неуката страна или на недоволно стручно подготвената страна за ваков начин на пронаоѓање на вистината. Токму и затоа, вкрстеното испрашување со сите негови теоретски вредности и можни практични недостатоци е предмет на разгледување во овој труд.

1. Краток историски преглед на развитокот на акузаторната постапка и нејзините белези

Историскиот развиток на кривичната постапка оди паралелно со целокупниот општествен развиток на конкретната држава. Условен од социо-економскиот, правно-политичкиот и културниот развиток на државата, начинот на спроведувањето на една кривична постапка се менува и во разни етапи од општествениот развој добива карактеристики тесно поврзани со почитувањето на основните човекови права и вредности. Постапката која се јавува уште во робовладетелството, стара Грција и Рим, и се провлекува до раниот феудализам, се покажало дека има многу повеќе толерантност и почитување за човековите права во рамките на спроведувањето на кривичната постапка од она што следи и затоа нејзините вредности, адаптирани и индивидуализирани кон белезите на конкретната држава, се провлекуваат до денес. Ваквата, акузаторна, кривична постапка и покрај тоа што во средниот век главно се напушта и се заменува со крутата и строга инквизиторна постапка - многу помалку толерантна кон човековите права и вредности, а многу повеќе е во дослух со волјата на владетелот, сè уште постои и нејзините вредности постојано се возобновуваат и применуваат.

Акузаторната постапка како прв вид на постапка кој се јавува во историјата на правно-судската цивилизација ги разликува трите основни функции – гонење, одбрана и пресудување, олицетворени во три различни субјекти. Првобитната акузаторна постапка е специфична во однос на

---

6) Трајановска, В.(7 јуни 2012), Проблемски прашања поврзани со вкрстеното испрашување, Правен дијалог бр. 7, <http://ihr.org.mk/mk/praven-dijalog/pd7/187-problemski-prasanja-povrzani-so-vkrsteno-isprasuvanje.html>

нејзиното поведување, само оштетениот со кривичното дело, оној кој директно ги чувствувал последиците од стореното злосторство, имал право да поведе ваква постапка, па затоа и егзистенцијата на постапката зависела од волјата на тужителот⁷.

Подоцна, кога се почувствувала потребата од општествена репресија и кога доаѓа до поделба на кривичната и граѓанската постапка, можност за поведување на постапка имале сите членови од групата на која припаѓал оштетениот со кривичното дело – *actio popularis*.⁸ Судот немал ингеренции ниту во поглед на иницирање на кривична постапка, во гонење и испрашување, ниту пак во предлагање на докази. Тој располага само со доказите кои му се доставени како такви, односно кој пред него се изведуваат и врз нив како основа пресудува. Обвинетиот имал единствена должност да се впушти во процесот и да се изјасни за виновноста во односниот случај, а ниту тужителот, ниту судот не биле овластени да му поставуваат какви билопрашања кои не се сврзани со основаноста на тужбата. Уживал загарантирани процесни права – право на произнесување за доказите, право на молчење, а и самиот можел да предлага докази.⁹

Целата постапка не била поделена на стадиуми, не постоела претходна постапка, туку била систематизирана единствено во облик на расправа. Ваквата постапка постоела до распадот на Римската Империја. Најпрво реликти од неа во континентална Европа се чувствувале во Германија и нејзините феудалните обичаи, за кои се вели дека биле во сурова и несмасна форма¹⁰. Исчезнувањето на акузаторната постапка од европското тло било поради појавата на инквизиторната кривична постапка која навлегла скоро секаде, не успевајќи да завладее со кривичната постапка во Англија, а под нејзино влијание ни во САД. Принципот кој ја прави присутна акузаторната постапка во правните системи на државите до денес е токму можноста за контрадикторност и еднаквост на оружјата на страните. Тоа значи дека целокупната постапка се одвива како спор помеѓу две рамноправни страни кои се активни во текот на целата постапка, како во однос на пронаоѓање на докази кои би го аргументирале нивното тврдење така и во однос на

---

7) *Nemo iudex sine actore*. Државниот тужител многу ретко постоел во почетоците на акузаторната постапка

8) Преведено од – Adhémar, E. (2000), *A history of Continental Criminal Procedure: With Special Reference to France*, The lawbook exchange, LTD, New Jersey;

9) Матовски, Н., Лажетик – Бужаровска, Г., и Калаџијев Г. (2009), *Казнено процесно право*, Правен факултет „Јустинијан Први“-Скопје, стр.21

10) Преведено од – Adhémar, E. (2000), *A history of Continental Criminal Procedure: With Special Reference to France*, The lawbook exchange, LTD, New Jersey;

присуство на активностите преземени од другата опонентна страна. Ова ја отвора можноста за постоење на вкрстеното испрашување¹¹, кое се јавува по директното со цел дискредитација на сведоците, но се во контекст на остварување на фер и правично судење. Доказите кои се прибрани од двете страни во текот на претходната постапка се изведуваат непосредно пред непристрасен суд чија одлука е пресудна. Битен принцип во текот на целиот овој процес е токму усноста. Додека инквизиторната постапка се темели на писменоста како принцип и сите списи од претходната постапка му се носат на судија за одлучување¹², овде имаме усно расправање на странките пред судот и поротата, што само ја засилува контрадикторноста, заедно со директното изведување на доказите. Во чистиот вид на акузаторна постапка како принцип се јавува и внесување на лаички елемент – порота.

Втората фаза од историскиот развиток на кривичната постапка е инквизиторната постапка. Нејзин централен стадиум е истрагата (*inquisitio* = инквизиција). Тоа е постапка адаптирана на потребите од социјална репресија каде што двојната улога на препознавање на сторители и нивно кривично гонење сега ја презема државата (*ex officio*). Строгиот формализам бил застапен во текот на целата постапка, во секој нејзин стадиум. Се карактеризира со недостаток на лаички елемент, посредност при разгледување и оценување на доказите што се должи на писменоста која преовладува во целата постапка, тајност на постапката и отсуството на контрадикторност. Обвинетиот е објективизиран, овде за разлика од акузаторната постапка имал многу повеќе обврски од права. Ретко кога некој обвинет успеал да си овозможи судење каде што тој лично ќе присуствува. Рамноправноста, еднаквоста на оружјата потполно изостануваат. Што повеќе, тортурата е присутна и се смета дека е начин за извлекување на „признанието“, кое е *regina probationem*. За време на Римската Империја тортурата не била позната во кривичниот процес. Во кривичната постапка почнува да се внесува некаде 1100 г.н.е за да веќе во 1300 год. да стане обичај на кривичната постапка и нејзина основа. „Инквизиторната кривична постапка целосно ги негира елементарните права и слободни на граѓаните“¹³

Во насока на репарација на последиците од строгата и мрачна инквизиторна постапка се јавува мешовитиот тип, во период на просветителството, по француската буржоаска револуција од 1789 година.

---

11) Подетално за вкрстено испрашување види подолу во текстот што следи;

12) *Quod non es in actis, non est in mundos* (она што го нема во списите не постои);

13) Матовски, Н., Лажетик – Бужаровска, Г., и Калајчиев, Г. (2009), Казнено процесно право, Правен факултет „Јустинијан Први“-Скопје, Скопје: стр.23;

Мешовитиот тип е сочинет од карактеристики на двата типа дотогаш познати постапки – акузаторната и инквизициската и со неа е добиен нов начин на водење на постапка, што е многу повеќе од просто сплотување на сегменти на дотогашните, па како таква до скоро беше предвидена и во нашето домашно законодавство.

Чистата акузаторна постапка, зачната во робовладелскиот период денес ретко се наоѓа. Нешто модификувана ја користат земјите со англосаксонскиот правен систем, но сепак се најблиску до чистиот тип акузаторна постапка. Почитувањето на базичните права и вредности на човекот е главната карактеристика која се среќава во принципите на акузаторната постапка. Високиот степен на демократичност предусловува возобновување на нејзините вредности многу по нејзиното појавување.

1.1. *Вкрстеното испраѓување како дел од акузаторната постапка – карактеристики*

Начелото на контрадикторност во кривичната постапка, каде главната расправа е подигната на степен на највисок стадиум во постапката, овозможува рамноправно активно учество на двете страни во процесот кои имаат потполно загарантирани процесни права и еднаквост на оружјето при докажувањето. Нагласената процедурална правичност ја прави целата постапка сплет од вештини во пронаоѓање на адекватни докази и нивно правилно презентирање во корист на потврдување на сопствените тези со цел истите да бидат прифатени од непристрасниот арбитер во постапката како вистинити. И иако овде е дискутабилно постоењето на рамноправна експертска умешност на двете страни, а и постои реален страв истата да надвисне над вистината и да завладее со процесот, сепак можноста страните да ги дискредитираат аргументирано спротивните ставови и да можат неисцрпно да се потврдат себеси, влева доверба во системот и надеж за поттикнување волја кај страните за контрадикторна вербална борба. Истото особено доаѓа до израз кај вкрстеното испраѓување, кое и единствено е предвидено во акузаторното спроведување на кривичниот процес. И во време кога англосаксонските земји веќе имаат развиено цели системи за спроведување на cross examination во судницата како и „заповеди“¹⁴ за негова реализација од оние кои истото го сметаат за умешност испреплетена со талент и многу труд, земјите кои како нашата дури сега го имплементираат во кривично правните системи имаат потреба од базично запознавање со овој метод

---

14) Како пример види: Timothy, A., The ten commandments of cross examination, http://www.thefederation.org/documents/Pratt-SP03.htm#_edn1;

на испрашување, неговите „правила на игра“, техники и цели. Клучната улога која ја има првенствено во реализација на контрадикторноста, а уште повеќе во утврдувањето на вистината, допринесува од обичен метод и изолирана техника да се доживува како цел стадиум од постапувањето чие значење мора да се покаже единствено во сооднос со другите елементи од кривичната постапка.¹⁵

Реализацијата на вкрстеното испрашување е можна на повеќе начини, меѓу кои како најпознат во пракса се јавува слабењето или уништувањето на тезата застапувана од другата страна. Многу покорисно е секако суптилното наведување на сведокот од спротивната страна во насока на давање изјава која оди во прилог не на оној кој го предложил туку на оној против кого би требало да сведочи (да не ја занемариме обврската на сведокот за давање вистинит исказ, без оглед на тоа од која страна е предложен!)¹⁶. Затоа и како елементарно се бара подготвеноста на страните на вкрстено испрашување. Тоа подразбира не само ментална подготвеност за истото, туку и експертиза во негова реализација, богата научна поткованост и можност за брзо реагирање на провокациите на спротивната страна и препознавање на битни детали кои треба да се акцентираат во понатамошниот тек од процесот. Страната која сака да го дискредитира тврдењето на сведокот не смее во ниту еден момент да се однесува латентно кон неговиот исказ и да се пасивизира при неговото произнесување пред судот. Работна историја, медицинска историја, социјална историја, поранешна изјава на сведокот....секој навидум небитен детал доколку подробно се разработи од спротивната страна и се доведе до поткопување на кредибилитетот на сведокот, како и до потпрашања кои би се поврзале со конкретниот процес, може да биде и пресуден за исходот од процесот. Онаму каде што е предвидена (англосанконските земји), поротатата будно ги следи вештините на адвокатот и обвинителот при вкрстеното испрашување, и токму од нив и она што тие ќе донесат, пресудува за виновноста на обвинетиот. Кај нас оваа улога ја има судот, согласно новиот ЗКП, елементот порота како дел од чистата акузаторна постапка изостанува. Сепак, за правилно и успешно спроведување на вкрстено испрашување и кај нас важат истите правила кои е пожелно страните да ги почитуваат во насока на успешност при докажувањето на тезата која ја застапуваат.

Според новиот ЗКП кај нас јавното обвинителство настапува со

---

15) Stone, M., (2009) Cross-examination in Criminal Trials, Tottel Publishing., стр.1; (<http://www.amazon.co.uk/Cross-Examination-Criminal-Trials-Marcus-Stone/dp/1845921038>)

16) Ibid, стр. 2;

видно зајакната улога за која се претпоставува остручување и високо ниво на експертска подготвеност, имајќи го предвид факот дека на негова страна се наоѓа товарот на докажување. Од обвинителството се очекува и многу поголема активност отколку досега, пред сè затоа што презема голем дел од „обврските“ кои до сега ги имаше судот. Одбраната, исто така, треба континуирано да ја гради својата теза и будно да го следи целиот процес. Сите наводи на обвинителството треба да бидат побиеени со цел одбраната да се земе за вистинита од страна на судот. Посебно е потребно бранителот да ги лови грешките на обвинителството, да ја искористи несигурноста на нивните сведоци, да истакнува усни приговори и правилно да ги искористи техничките советници¹⁷ што според новиот ЗКП му се ставени на располагање.¹⁸

Вкрстеното испрашување следи по директното испрашување. Всушност, и поголемиот дел од прашањата кои ќе се постават на вкрстеното испрашување се добиени од резултатите од директното – со цел исказот да се побие, да се минимизира неговата вредност и доколку се најде на нелогичности истите да се потенцираат за да пред судот вредноста и вистинитоста на исказот добиен од директното испрашување станат симптоматични. Со вкрстеното испрашување спротивната страна удара во кредибилитетот на сведокот, во попретежноста на субјективноста или објективноста при давањето на исказот, во неговата способност за перцепција, меморирање и презентирање на она за кое сведочи, во стабилноста на личноста и степенот на доверливост кој таа го ужива од блиската околина и сл. Проверување и корекција на одговорите добиени од вкрстеното испрашување, контролата на побивањето на првичните наводи, се врши со дополнителното испрашување кое е предвидено во новиот ЗКП на РМ. Преку дополнителното ќе се овозможи ублажување на „деструктивноста“ која ја нанела вкрстеното испрашување, со цел враќање на сведокот. Односно, доколку неговата првична изјава е воведена во друг правец со вкрстеното и оди повеќе во прилог на страната која го испрашува а не на онаа која го предложила, тогаш единствено дополнителното испрашување може да придонесе за враќање на исказот во првобитната насока. Колку во тоа ќе се успее, зависи од умешноста на оној кој испрашува.

Целта на вкрстеното испрашување е градењето на случај од двете

---

17) Види член 21, став 1 точка 19 и член 244 од новиот Закон за кривична постапка;

18) Трајановска, В. (2011/2012), Проблемски прашања во остварувањето на правото на вкрстеното испрашување според концептот на новата реформа на казнената постапка во Република Македонија, Македонска ревија за казнено право и криминологија, Здружение на кривично право и криминологија на Македонија, Год. 18 и 19, Бр.1-2, стр.133;

страни во насока на презентирање на вистината за нејзино препознавање од страна на судот (во англосаксонските земји и поротата). Театралноста која се внесува при спроведувањето е само игра со зборови на повештите кон исказите на оние кои се јавуваат како релевантни во случајот за добивање на податоци и свртување на истите во корист на тезата која се застапува или нивно потполно негирање. Во земји кои како нашата првпат се среќаваат со ваквиот метод на испрашување многу е битно воспоставување на базични правила, како запознавање со типот на прашања, начинот и времето кога треба да бидат поставени и во која насока, за да многу подоцна можеме да зборуваме за развиени вештини и практики при реализација на вкрстеното испрашување во судницата. Сепак, личниот интерес во докажување на сопствениот став најголема слобода има да се претстави тука, и покрај реалниот страв дека со процесот може да завладее токму таа игра со зборови наместо вистината. Сепак, само времето ќе покаже колку ова кое совршено одговара со контрадикторноста, рамноправноста и демократичноста, во наши услови ќе успее да се оствари себе си во пракса.

2. Подготовка за вкрстено испрашување

Неколкупати во текстов е укажано дека елементарен предуслов за ефективно вкрстено испрашување кое од случајот кој го гради страната ќе направи вистина утврдена со правосилна судска пресуда е претходната солидна подготвеност на страните. Некои автори го израмнуваат вкрстеното испрашување со руски рулет, па велат дека без оглед на квалитетот на претходната подготвеност еден дел од целиот процес е среќа¹⁹. Колку и да има вистина во ваквите тврдења, сепак попретежен и пресуден во исходот на процесот е опсежната подготвеност. Особено кај нас каде вкрстеното испрашување допрва продира и е можеби и најголемиот предизвик на успешноста на реформата, добрата упатеност и спремност на страните и на сведоците кои ги предлагаат може слободно да се смета за клучна.

Во вкрстено испрашување страните можат да се впуштат единствено доколку имаат нешто конкретно за потенцирање, односно да имаат идеја што сакаат да постигнат преку него. Треба и аргументирано да се предвиди тезата на спротивната страна и како таа ќе го искористи сведокот кој се предлага. Директното испрашување кое го прави страната на сопствениот сведок не смее да има пропусти кои би можела другата страна да ги сврти во своја полза. За успешност при испрашувањето, сведокот кој се предлага не смее да биде оружје ставен во рацете на „противниците“.

---

19) Ibid, стр.135;

Доколку се ослабне исказот на сведокот кој се предлага преку вкрстеното испрашување, секогаш мора да се биде спремен тоа истото да се ублажи или коригира преку дополнителното испрашување. А кога оправдано ќе се одлучи да се пристапи на вкрстено испрашување, мора борбено да се настапи, разголувајќи го исказот на сведокот до разнебитување. Од сведокот можат да се добијат еден или два силни аргументи преку дискредитирањето на неговиот исказ, кои можат да го зајакнат завршниот збор и воопшто целиот случај. Прашања од кои треба да тргне оној кој се впушта во вкрстеното испрашување се дали сведокот би му наштетил на случајот кој тој го гради, дали сведокот е воопшто битен за впуштање во вкрстено испрашување, дали сведочењето било веродостојно и уверливо, дали казал помалку од очекуваното при директното испрашување, односно дали избегнува изнесување на одредени моменти, кои ризици треба да се земат во предвид и сл.²⁰.

Во однос на типовите на вкрстено испрашување кој би се примениле, истите треба да бидат индивидуализирани во однос на карактеристиките на сведокот кој се испрашува. Најпрво се напаѓа способноста на сведокот за сведочење, за меморирање на настаните и нивно пренесување. Моќта на перцепција се доведува во прашање како и пристрасноста, односно субјективноста која постои кај сведокот во исказот како резултат на личен интерес од пресудата. Во дискредитација на способноста на сведокот за давање релевантен исказ секогаш мора да се засегне во приватноста на сведокот и неговиот претходен стил на живот особено претходни осудувања, прекршоци или сторени кривични дела, недолични однесувања и девијантни поведенија.²¹ За да се постигне вакво испрашување, при вкрстеното може да се користат сугестивни прашања, наведувачки прашања²², кои не смеат да се користат при директното испрашување, дескрипциони прашања, прашања кои ќе бидат фундамент на дополнителното испрашување, прашања со кои би се извлекле нови факти и состојби²³. Особено битно е оној кој прашува да е чекор понапред од сведокот, односно да го знае

---

20) Mauet, T. (2002), *Trial Techniques*, Aspen Law & Business;

21) Според: Warren, J. (2011), *Вкрстено испрашување*, Канцеларија за развој, помош и обука на обвинителството, Амбасада на САД, Скопје;

22) Види член 384 од Законот за кривична постапка, „Сл. весник на РМ“ бр.150/10, 51/11 и 100/12;

23) Раичевиќ Вучкова, Л. (2011/2012), *Вкрстеното испрашување како нов процесен институт во Законот за кривична постапка на Република Македонија*, Македонска ревија за казнено право и криминологија, Здружение на кривично право и криминологија на Македонија, год. 18 и 19, бр.1-2, стр.120

одговорот на поставеното прашање и токму тој одговор да го посакува. Да се поставуваат кратки, концизни прашања без навлегување во кавга со сведокот. Смиреноста е доста неопходна за успешно извлекување на посакуваните одговори, како и да не се навлегува во барање на одговори веќе добиени со директното испрашување.

Контролирањето на сведокот кој се испрашува е круциално. За да се постигне тоа најпрвин треба да се има контрола над прашањата, потоа прашањата најчесто да бидат од типот што дава ДА или НЕ одговори, за да се избегне непотребно дообјаснување, да се придобие помошта на судот во контролирањето на сведокот, да не се поставуваат прашања ако претходно не се знаат (или барем насетуваат) одговорите, а не одат во корист на страната која испрашува, успешно поврзување со директното испрашување и точно и уредно цитирање на наводите од него за поврзување со прашањата кои би биле поставени и нормално претходно подготвување на едно „сценарио“ за успешно доаѓање до целта на вкрстеното испрашување²⁴. Како помошни алатки за успешности при вкрстеното испрашување, авторите кои доаѓаат од англосаксонските земји каде што овој начин на испрашување е востановена пракса, препорачуваат извесни алатки кои треба да се применуваат како помошни. Да се освежува сеќавањето на сведокот на секој можен начин и да се работи на придобивање на сведокот без притоа да се троши сведокот, како што напоменавме, да се задира во минатото на сведокот особено доколку таму има некои негови неморални или нелегални постапки, да се обрати посебно внимание кога се испрашуваат експерти и лица кои не го разбираат официјалниот јазик, што бара стручно подготвување од страната која го врши испрашувањето и притоа секогаш да се составува записник, особено во текот на директното испрашување²⁵.

Уметност во целава ситуација е доказите коишто противникот ги наменил против вас (страната која испрашува) за разрушување на случајот, преку вкрстеното испрашување се модифицираат и се моделираат во информации кои совршено би одговарале во градењето на вашиот случај. Вештина е да се држи целата ситуација под контрола и да не се дозволи застранување од поставените патокази при формулирањето на целите, а посебно да се воспостави и одржува самоконтролата во текот на целото судење. Начелото на усност многу помага во тоа непристрасниот суд да се наведе да верува во вашата теза ако правилно се оствари вкрстеното испрашување, бидејќи судот верува во она кое ќе го види и чуе, а

---

24) Lannuzzi, J. (2011), Handbook of Cross Examination: The Mosaic Art, Third Edition, United States of America, стр.83-179;

25) Ibid, стр. 247-307;

манипулацијата од вкрстеното испрашување може да придонесе да биде кажано и покажано при одговарањето токму она кое го посакувате.

Токму ова може да не наведе да се прашаеме дали реализирањето и усовршувањето на ваквата техника, во прво време од примената на новиот ЗКП, кај нас воопшто ќе е можна и дали недостатокот од вештини нема да се одрази негативно кај невините, а позитивно кај виновните. Иако динамичноста која со овој начин на испрашување се внесува во судницата отвора можност за активација на сите сетила кај субјектите и многу подлабинско продирање во случајот при барањето на вистината, сепак се доведува во прашање правичноста на постапката доколку нема еднаквост на оружјето, во смисла на претходна солидна подготвеност на субјектите. Затоа и одлагањето на примената на Законот, затоа и настојувањето на сестрано запознавање на субјектите со „правилата на играта“ и предвидувањето на техничките советници во новиот ЗКП. Сепак, исходот од кој било тип на демократично судење е никој невин да не биде осуден, а виновникот да биде соодветно казнет.

3. Субјектите во вкрстеното испрашување

Согласно со новиот Закон за кривична постапка, доаѓа до значителна промена на опсегот и видот на процесни дејствија кои можат да бидат преземани од страна на процесните субјекти. Нивните улоги кулминираат на главната расправа, како централен стадиум од постапката, каде и впрочем се врши вкрстеното испрашување. Сега главната расправа избобилува со многу повеќе акузаторни елементи од порано, што е и основата за промената на улогите на сите нејзини субјекти. Тргувајќи од поделбата на трите основни функции на три различни субјекти, како акузаторна придобивка, битно е да се разгледа нивниот различен удел во остварувањето на вкрстеното испрашување, особено поради зајакнатата контрадикторност која се бара да е присутна на главната расправа преку нагласена активизација на страните.

Судскиот патернализам, особено видлив во овој стадиум, слабее како резултат на пасивизацијата и засилената неутралност, сè со цел внесување на поголема правичност во постапката. Дека системот не е чисто акузаторен, освен во недостатокот од порота, се гледа и во улогата на судот на главната расправа. Имено, кај чисто акузаторниот модел судот е апсолутно пасивен. Кај нас пасивноста ќе постои во поглед на предлагањето докази и испрашувањето на лицата, меѓутоа судот ја задржува раководната улога²⁶, контролната - со цел непречено одвивање

---

26) Види член 358 од Закон за кривична постапка, „Сл весник на РМ“ бр.150/10, 51/11 и

на судењето, одлучувањето по усни приговори²⁷, ја задржува можноста за поставување на прашања на крајот од испрашувањето²⁸, а во оваа насока го има и правото на супервештачење по завршувањето на доказната постапка со цел да се отстранат одредени контрадикторности и нејаснотии во наодите и мислењата на вештите лица, ги одржува редот и дисциплината²⁹, води грижа за достоинството на присутните во судницата³⁰, а во негови раце е и одлучувањето за исходот од целата постапка³¹.³² По примерот на САД³³, во текот на вкрстеното испрашување, судот одлучува за дозволеноста на прашањата, кои се ограничени и е потребно да се однесуваат на прашањата претходно поставени на директното испрашување³⁴, како и за валидноста на одговорите. Во текот на вкрстеното испрашување судот е тој кој дава дозвола за отстапување од начелото на непосредност при изведувањето на доказите, преку користење на искази дадени во истражната постапка за побивање на наводите од главната расправа. Со оглед на тоа што, како што напоменавме, во нашата нова постапка не е предвидено постоењето на порота, судот е тој кој со вкрстеното испрашување треба да се убедува во вистинитоста на наводите, па формирањето на неговиот став се врши токму тука. Колку директното испрашување и да придонесува за градење на мислењето на судот, вкрстеното е толку моќно сето тоа да го разруши и да го однесе судот во сосем нова димензија на размислување.

Гореизнесеното за целите кои бранителот и тужителот сакаат да ги остварат преку вкрстеното испрашување, како и начинот и „правилата“

100/12

27) Види член 385 од Закон за кривична постапка, „Сл весник на РМ“ бр.150/10, 51/11 и 100/12

28) Види член 383 став 5 од Закон за кривична постапка, „Сл весник на РМ“ бр.150/10, 51/11 и 100/12

29) Види член 360 и 361 од Закон за кривична постапка, Сл весник на РМ бр.150/10, 51/11 и 100/12;

30) Види член 385 став 6 од Закон за кривична постапка, „Сл весник на РМ“ бр.150/10, 51/11 и 100/12

31) Види член 396 од Закон за кривична постапка, „Сл весник на РМ“ бр.150/10, 51/11 и 100/12

32) Бужаровска, Г . (2011/2012), Новата улога на судот во текот на главната расправа според ЗКП 2010, Македонска ревија за казнено право и криминологија, Здружение на кривично право и криминологија на Македонија, Год. 18 и 19, Бр.1-2, стр.24

33) Бужаровска Г., Калајџиев, Г., Мисоски Б. и Илиќ, Д. (2011). Компаративно Казнено Процесно Право, Агенција „Академик“ - Скопје, стр. 59;

34) Врзана варијанта на вкрстено испрашување, *ibid*, стр.39;

за вршење на истото, всушност дава јасна слика за нивната улога на главната расправа. И покрај тоа што во текот на претходната постапка во надлежност на јавниот обвинител е и пронаоѓање на докази кои се во интерес на обвинетиот, а не само против него, во текот на главната расправа тој има функција во побивање на одбраната на обвинетиот со цел да добие статус на осуден. „Новиот систем на главната расправа бара од обвинителот градење на случајот преку добиените одговори од сведоците и вештаците, што претпоставува умешност во формулирање на прашањата и нивно систематизирање во кохерентна целина, но и солидна подготовка за надоврзување на прашањата на претходно добиените одговори, а сепак во рамките на подготвениот концепт прашања кои треба да бидат поставени.“³⁵

Градењето на случајот и успешното негово докажување во смисол на сторување на тврдењето во утврдена вистина со правосилна судска пресуда, е основното кон кое се стремат обете страни. Тужителот ги има правата прв да го даде воведниот говор и прв да го образложи завршниот. Првите докази кои се изведуваат се токму оние кои се предложени од страната која обвинува, од причина што и товарот на докажување е во нивни раце. Јавниот обвинител, кој се јавува како *dominus* во текот на претходната постапка, особено во делот на истрагата, во текот на постапката, кога се јавува како овластен тужител, е еднаква, активна, странка на одбраната, врз која паѓа *onus probandi* и која го застапува државниот интерес во пронаоѓање на виновникот и негово соодветно казнување. Одбраната најпрво одлучува околу признанието, потоа околу впуштањето во постапка за спогодување а потоа и околу тоа дали обвинетиот ќе се јави во улога на сведок – *testis in propria causa*. Во текот на вкрстеното испрашување битно е адвокатот кој се јавува во улога на бранител на обвинетиот да ја има онаа доза на неопходна вештина во докажување на сопствениот став и дискредитација на ставовите и доказите на обвинителството.

Во англосаксонските земји поротата врши буден мониторинг на начинот на кој се испрашуваат сведоците при вкрстеното испрашување и паралелно на тоа ги оценува двете страни кои испрашуваат. Негативно е оценувано малтретирањето на сведоците и продуцирањето на докази на нељубезен начин кој не го почитува достоинството на сведокот. Уште повеќе, поротата го смета за голема предност и позитивно ја оценува страната која низ вкрстеното испрашување ќе го „изнуди“ бараниот одговор од сведокот на толку галантен начин што ниту сведокот нема да

---

35) Бужаровска, Г., Мајкл, Д., и Карнаvas, Г., (2010) Вкрстено испрашување, Прирачник за практичари, ОБСЕ: Набљудувачка мисија во Скопје, стр. 16;

почувствува дека дал одговор кој всушност не оди во корист на страната која го предложила³⁶. Кај нас овој мониторинг е во рацете на судот. Двете страните треба секогаш да бидат активни за време на вкрстеното испрашување. Малтретирањето на сведокот од страна на опонентот може да се спречи преку приговарање на онаа страна која го предложила. Имено, доколку биде поставено прашање кое е веќе одговорено, кое е недопустливо или пак ирелевантно за случајот, страната има право навремено да реагира приговарајќи. Сепак, судот го има пресудниот збор по приговорот. Во САД Американската адвокатска асоцијација има оформено стандарди за однесување на бранителот и предвидува што тој не смее да стори при вкрстеното испрашување и при изнесување на случајот воопшто.

Освен судот, обвинителството и одбраната, исто така и сведокот мора да биде подготвен за да се впушти во мрежата на вкрстеното испрашување. Иако не се јавува како субјект, туку како доказно средство во процесот, неговата улога е мошне битна за процената на тезите на обете страни и не треба да се занемарат некои клучни точки околу неговото сведочење. Експертите од земјите каде што вкрстеното испрашување е веќе востановена пракса препорачуваат сведокот пред одењето на суд целосно да се довери на оној кој го повикува, односно да му ги пренесе сите важни детали кои е многу подобро да бидат изнесени при директното испрашување (пример поранешна осудуваност), отколку да бидат занемарени и акцентирани при вкрстеното за дискредитација на сведочењето. За судењето, препораките се движат од самиот dress code, кој треба да биде што е можно по формален и да остава впечаток на достоинствен, чесен и угледен граѓанин кому може да му се верува, до говорот на телото и начинот на однесување. Сите гестикулации кои би укажувале на лажно сведочење треба да бидат апсолутно отфрлени. Одговорите кои се даваат исто така треба да бидат конкретни, разбирливи во директен сооднос со прашањето. Строго се препорачува и смиреност на сведокот и воздржување од било какво афектно реагирање на провокациите вгнездени во прашањата.³⁷ Подготвеноста на сведокот е особено битна, затоа што исказот кој ќе биде даден од негова страна и начинот на кој ќе биде презентираан, го оформува мислењето кај судот за финалната пресуда. Како ќе биде поставен сведокот за време на испрашувањето особено влијае

---

36) подетално - Smith, D. (1997), Cross- Examination, Professional Development Network, Nashville, Tennessee

37) Carter, C., How to survive being cross examined at a Trial, <http://www.wikihow.com/Survive-Being-Cross-Examined-at-a-Trial>;

во сликата која ја гради судот за сведокот и за кредибилноста на неговиот исказ. Тука се јавува и можноста за манипулација на судот од страна на сведокот преку неговата вештина во произнесувањето. Сепак, стравот од казнивоста за лажно сведочење и искуството на судот би требало да се доволни регулатори на правецот во кој се движи расправата.

4. **Компаративен осврт кон земјите кои го применуваат вкрстеното испрашување**

Компаративните согледувања се фундамент за градење на кривично правен систем кој ќе се заснова на вкрстеното испрашување како техника, чие значење е дотолку поголемо од просто сведување на метод што наликува на епицентар на збиднувањата на главната расправа во однос на докажувањето на застапуваната теза. Краток осврт кон искуствата на државите кои имаат востановено пракса на реализација на ваквото испрашување ќе помогне во поставувањето на правилата на игра со цел избегнување повреда на човековите права преку тероризирање на сведоците во судницата, казнување на невини и ослободување на виновници.

Англија и Сад, како земји каде што вкрстеното испрашување има свои длабоки корени во судницата, се најинтересни и најпоучни за разгледување. Тоа се земји кои не се откажале од акузаторниот модел и доследно го спроведуваат низ годините, усовршувајќи ги законски поставените правила и прописи за спроведување на една кривична постапка на ниво на уметност преку внесување на мудрост, знаење и умешност како лични predispozicii на субјектите. Бидејќи се работи за земји кои се потпираат на прецедентното право како извор, многу од правилата за испрашување на суд не се пишано востановени туку потекнуваат од обичаите. Целта на вкрстеното испрашување и тука е впрочем онаа за која зборувавме погоре, дискредитација на сведокот предложен од спротивната страна преку аномалиите на она што е произнесено од директното испрашување. Затоа на вкрстено испрашување се подложени токму сведоците на спротивната страна. Во Англија меѓутоа можно е и вкрстено испрашување на сопствени сведоци тогаш кога тие ќе бидат прогласени за „непријателски“³⁸ од страна на судот, затоа што нивните искази од директното не одат во прилог на поткрепување на тезата застапувана од страната која ги предложила. Најчесто ова се јавува како резултат на несоодветствување во наводите кои ги изнел сведокот пред почнувањето и за време на судењето. По барање на страната, сведокот судот може да го определи како „непријателски сведок“

---

38) Бужаровска, Г., Мајкл, Д., и Карнакас, Г., (2010) Вкрстено испрашување, Прирачник за практичари, ОБСЕ: Набљудувачка мисија во Скопје, стр.42;

и потоа да подлежи на вкрстено испрашување токму од страната која го предложила. Сепак при вкрстеното испрашување, како и при директното и дополнителното мора да се почитуваат определени правила. Во Англија и Велс Етичкиот кодекс за правни застапници наведува цела листа на недозволен начини на однесување на правниот застапник³⁹. На сличен начин, а со иста цел, е регулирано и во Етичкиот кодекс за италијански адвокати⁴⁰.

САД генерално ги регулира начините на водење на кривична постапка преку Federal Rules of Criminal Procedure, а преку Federal Rules of Evidence подетално ги разработува доказите и правилата за водење на доказната постапка на ниво на федерација. Опфатени се правила кои треба да се почитуваат при образлагањето за карактерот на сведокот и прашањата поставувани при вкрстеното испрашување⁴¹, како и при докажувањето на нивниот карактер и однесување⁴², лимитирано во насока на вистинитоста или неvistинитоста на исказот. Опфатена е и контролната улога на судот при вкрстеното испрашување⁴³, при насочување на истото заради неодговарање на прашања кои се надвор од директното испрашување, како и за дозвола на дополнително испрашување. Предвидени се и правила за „освежување на меморијата“⁴⁴ на сведокот при вкрстеното испрашување, со користење на писмени докази, или пак претходни негови изјави⁴⁵, исто така предвидени и во Велика Британија, кои инаку, доколку не постојат посебни потреби за тоа не се изнесуваат пред судот. Вкрстено испрашување од двете страни е дозволено на сведок кој ќе го повика судот, по сопствено увидување или по предлог на некоја од страните⁴⁶.

Во Италија правото на вкрстено испрашување е предвидено и во Уставот⁴⁷. Уставот предвидува процедурални безбедносни мерки во однос на правото на вкрстено испитување сведоци со тоа што стои дека ниеден обвинет не смее да биде осуден врз основа на изјави дадени за време на

---

39) Ibid, стр. 43,44

40) http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/Italy_EN_ethical__co1_1236161856.pdf

41) Rule 405. Methods of Proving Character

42) Rule 608. Evidence of Character and Conduct of Witness

43) Rule 611. Mode and Order of Interrogation and Presentation

44) Rule 612. Writing Used To Refresh Memory

45) Rule 613. Prior Statements of Witnesses

46) Rule 614. Calling and Interrogation of Witnesses by Court

47) Оддел 111 (3)

прелиминарната фаза од страна на лице кое намерно избегнало вкрстено испитување од страна на одбраната^{48, 49}. Целите поради кои Законот за кривична постапка во Италија од 1988 година го внесува вкрстеното испрашување се истите како и во англосаксонските земји и веќе неколкупати елаборирани во текстот. Начинот на спроведување е ист.

Поновите кривични постапки сè повеќе се подведуваат на кривичните постапки на САД и Англија и нивните белези. Во своите законодавства ги прифаќаат нивните искуства и го пресликуваат начинот на кој се постапува во судот, од причини што низ долги години се покажал како доста успешен. Законот за кривична постапка на Република Естонија⁵⁰ детално го уредува вкрстеното испрашување и врши негово објаснување во членовите 288 и 289, покрај основите за испрашување на сведоци сместени во член 68. И овде е наведено дека судот го контролира вкрстеното испрашување не дозволувајќи да се постават прашања кои би биле ирелевантни или со кои би се клеветел сведокот, како и недозволувањето за поставување сугестивни прашања при директното испрашување. Предвидено е и дека судот може да го забрани вкрстеното испрашување на сведокот доколку не е поволно за неговото ментално здравје. Регулirано е и она кое во англосаксонската постапка беше именувано како „освежување на меморијата“ преку предочување на претходно дадени изјави од сведокот. Босна и Херцеговина исто како и нашата држава полека ги поприма акузаторните карактеристики, меѓу кои и вкрстеното испрашување.

Сепак, колкав и да е бројот на држави кои го инкорпорираат вкрстеното испрашување како техника најдобри законодавства по кои треба да го издвоиме нашето практично искуство се англосаксонските земји, каде она што кај нас допрва ќе се применува таму е востановена пракса. И покрај разликата во правните системи, сепак нивниот начин на спроведување на вакво испрашување изобилува со искуство, што е доста добро за пример на еден млад правен систем како нашиот кој се стреми кон големи предизвици и има тенденција да се развива во таква насока.

Заклучни согледувања

Најголемиот предизвик во имплементацијата на одредбите од новиот Закон за кривична постапка лежи токму во нивното успешно спроведување во пракса, особено во централниот стадиум, каде што се театризира

---

48) Оддел 111 (4)

49) Бужаровска, Г., Мајкл, Д., и Карнаvas, Г., (2010) Вкрстено испрашување, Прирачник за практичари, ОБСЕ: Набљудувачка мисија во Скопје стр.52,53

50) Донесен на 12 февруари 2003, влезен во сила на 1 јули 2004 година;

барањето на вистината со цел акцентирање на интересот за докажување кај страните. Умешното спроведување на новиот начин на изведување на доказите и поткрепување на застапуваната теза, е елементарен предуслов за нејзино подигнување на повисок стадиум. За успешна реализација, преземањето на повеќекратно поткрепените практики со извесна доза на индивидуализација кон домашните потреби се покажало како нужно, за тоа и предвидувањето на подолгиот *vacation legis* за успешно отелотворување на одредбите само говори во насока на сериозноста со која треба да им се пристапи на истите.

Изменетата улога на сите субјекти во текот на целата постапка се сретнува во фазата на вкрстеното испрашување, каде што е предвидено особената претпазливост, вештина и знаење да бидат сплотени во сите олицетворенија на основните процесни функции и соодветно манифестирани на главната расправа. Секоја импровизација и недоволна стручност ќе делува деструктивно врз тезата која се гради и докажува.

Вкрстеното испрашување како основни цели освен потврдувањето на сопствените тврдења го има и поткопувањето на наводите на спротивната страна, нивно оспорување, олабавување или целосно разрушување. Градацијата на случајот во доказната постапка, на крај наликува на словенска антитеза при испрашувањето на сведоците – директно, вкрстено со искористување на слабостите од претходното и потоа корективот пресликан во дополнителното испрашување. Нагласената контрадикторност мора да ги мотивира странките да го докажат тврдењето во насока на зголемување на правичноста на постапката и нејзино ефективно навремено завршување. Личниот интерес од исходот лежи кај нив, затоа и целокупната моќ на докажување е пренесена во нивни раце под буден мониторинг на објективниот арбитер. Неговата умерена пасивизација се јавува како еквивалент на засилување на еднаквите оружја со кои располагаат страните во постапката. Се стравува токму од оној аспект кој не е пасивизиран дека ќе направи превласт на постапката во пракса. Дека недоволното искуство на страните ќе биде заменето со искуството на судот и неговите стеснети овластувања предвидени во новиот ЗКП ќе испливаат на површина надвладувајќи ги зацртаните цели на вкрстеното испрашување. Присутна е и реалната можност за манипулација со сведоците или манипулација на сведоците со процесот. Како и да е, се работи за реални стравови кои само праксата и времето можат да ги надвладаат. Она што денес се јавува како претпоставувана негативна последица од воведувањето на вкрстеното испрашување, може да биде лесно сузбиено со активното навремено подготвување на субјектите, како за секој одделен случај, така и за имплементација на новиот закон воопшто.

Користена литература:

- Adhémar, E. (2000), A history of Continental Criminal Procedure: With Special Reference to France, The lawbook exchange, LTD, New Jersey; Carter, Charles, How to survive being cross examined at a Trial
- Smith, Д. (1997), Cross- Examination, Professional Development Network, Nashville, Tennessee
- Federal Rules of Evidence, U.S Government Printing Office, Washington:2010;
- Warren, J. (2011), Вкрстено испраѓување, Канцеларија за развој, помош и обука на обвинителството, Амбасада на САД, Скопје
- Lannuzzi, J. (2011), Handbook of Cross Examination: The Mosaic Art, Third Edition, United States of America
- Stone, M., (2009) Cross-examination in Criminal Trials, Tottel Publishin,
- Mauet, T. (2002), Trial Techniques, Aspen Law & Business
- Timothy A. Pratt, The ten commandments of cross examination,
- Бужаровска Г., Калајџиев, Г., Мисоски Б. и Илиќ, Д. (2011). Компаративно Казнено Процесно Право, Агенција „Академик“ Скопје,
- Бужаровска, Г., Мајкл, Д., и Карнавак, Г., (2010) Вкрстено испраѓување, Прирачник за практичари, ОБСЕ: Набљудувачка мисија во Скопје
- Бужаровска, Г. (2011/2012), Новата улога на судот во текот на главната расправа според ЗКП 2010, Македонска ревија за казнено право и криминологија, Здружение на кривично право и криминологија на Македонија, Год. 18 и 19, Бр.1-2
- Калајџиев, Г., (2009), Воведување на акузаторна кривична постапка со вкрстено испраѓување, Македонска ревија за казнено право и криминологија, Здружение за кривично право и криминологија на Македонија, 2-ри Август С -Штип, Год.16, бр.2
- Матовски, Н., Лажетиќ – Бужаровска, Г., и Калајџиев Г. (2009), Казнено процесно право, Правен факултет „Јустинијан Први“-Скопје
- Раичевиќ Вучкова, Л. (2011/2012), Вкрстеното испраѓување како нов процесен институт во законот за Кривична постапка на Република Македонија, Македонска ревија за казнено право и криминологија, Здружение на кривично право и криминологија на Македонија, Год. 18 и 19, Бр.1-2,
- Трајановска, В. (2011/2012), Проблемски прашања во остварувањето на правото на вкрстеното испраѓување според концептот на новата реформа на казнената постапка во Република Македонија, Македонска ревија за казнено право и криминологија, Здружение на кривично право и криминологија на Македонија, Год. 18 и 19, Бр.1-2
- Закон за кривична постапка, Службен весник на РМ бр.150/10, 51/11 и 100/12;

Интернет:

<<http://www.wikihow.com/Survive-Being-Cross-Examined-at-a-Trial>>
>http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/Italy_EN_ethical_co1_1236161856.pdf>